

KONFERENCIA A PALÓCOK I–IV. KÖTETEK MEGJELENÉSE ALKALMÁBÓL

Budapest, Néprajzi Múzeum, 1991. május 9.

Balassa Iván

A PALÓC MONOGRÁFIA BEMUTATÁSA ELÉ

Nemcsak a magyar néprajztudománynak, hanem az egész kulturális és tudományos életünknek, de főleg a Palócföld múltjukat és hagyományait vállaló lakosainak nagy eseményt és nagy örömet jelent a „*Palócok*” négy kötetének a megjelenése. Már maga az a tény, hogy egy 2760 oldalas, rengeteg illusztrációval ellátott, könyvsorozat napvilágot láthatott önmagában is nagy eredmény, de gazdag tartalma és jelentős új eredményei értékét még jobban növelik. Ezt a négy kötetet joggal állíthatjuk a magyar néprajz olyan eredményei sorába, mint a Magyar Néprajzi Lexikon, a nagyobb részben már kézbe vehető Magyar Néprajzi Atlasz és a készülő Magyar Néprajz nyolc kötete.

A magyarság két nagy csoportja: a palóc és a székely meghaladja a félmillió lélekszámot és más jellegzetes etnikai csoportunk e kettő nagyságát nem közelíti meg. Már csak a számuk is indokolja, hogy legalább két évszázada foglalkozott velük az irodalom és a tudomány egyaránt. Elég, ha ezzel kapcsolatban Mikszáth Kálmánra „a nagy palóc”-ra utalok, aki büszkén viselte ezt a jelzőt vagy Szeder Fabiánt említem, aki 1819-ben *A palócok* című és a Tudományos Gyűjteményben megjelent tanulmányával a legelső előfutáraként ismert a most megtárgyalandó hatalmas monográfiának. A múlt század közepén a pétervári gróf Keglevich birtokos család fejét „palóc király”-nak mondták. Bár a palóc elnevezés évszázadokon keresztül gúnyolódásnak számított, de egyre inkább olyanná vált, melyre büszkéek az e tájon lakók. Az előttünk lévő kötetekből pedig az derül ki, hogy erre minden okuk megvan.

Az északi magyar nyelvhatáron több száz kilométer hosszan végigtelepült palócok eredetét és középkori történetét még ma sem sikerült minden kétséget kizáróan tisztázni. A *palovec–palóc*-kapcsolat megoldása még nem tekinthető véglegesnek, de több oldalról megvilágítva a kérdést a megoldás már nem látszik olyan távolinak, mint korábban. Ha a középkori régészeti ásatások e területen megszorodnak, minden bizonnyal olyan eredményeket hoznak a felszínre, melyek a kora magyar középkor századaiba is erőteljesebben bevilágítanak, mint ahogy azt a földrajzi nevek etimológiai vizsgálatával is sok vonatkozásban el lehetett érni.

A munka 1968-ban indult el, de felhasználta az addigi irodalmat és mindazt az ismeretet, amivel a palócok között korábban néprajzi gyűjtést végzők rendelkeztek. Segítségükkel egy általános, de a tájékozódásra alkalmas kérdőívet állítottak össze és ezt 500 településen kitöltötték. A hatalmas anyagmennyiség értékelése azt mutatta, hogy az intenzív kutatást egy belső magra, mintegy 20 községre kell koncentrálni. Ezek Nógrád, Heves, Gömör és Borsod megyére korlátozódtak, míg a többi megyéket, különösen pedig, melyeket a trianoni határ elválaszt, csak összehasonlító anyagként használták fel. A rendkívül alapos és mélyreható kutatás megállapította, hogy a cent-

rum mellett számos olyan kistáj különböztethető meg, melynek nyelvjárása, népi kultúrája kisebb vagy nagyobb mértékben különbözik attól a magtól, mely középen helyezkedik el. Ha mindehhez hozzászámítjuk, hogy a török hódoltság megszűnése után a délre vándorló csoportjaik a Duna–Tisza-közébe, sőt a Bácskába és Bánátba is eljutottak, akkor meg lehet állapítani, hogy a palóc a legnagyobb területre kiterjedt néprajzi egységünk.

A kiválasztott 20 település közvetlenül nem érintkezik szlovák területtel, kultúrájukban helyenként ilyen vonások mégis kimutathatók. Északabbra azonban nemcsak szlovák és magyar falvak élnek egymás mellett, hanem számos kevert lakosságú település is akad, különösen a határtól északra eső sávban. Természetesen ezeken a területeken a két népi kultúra hatott egymásra és ez kétségtávolú gazdagodást eredményezett. Ezt az egyes tanulmányok szerzői, ahol erre mód és lehetőség kínálkozott igyekeztek kimutatni.

A négy kötet végül is 33 szerző 37 tanulmányát tartalmazza. Ezek főbb vonásokban kapcsolódnak egymáshoz, de a szerkesztő sehol sem írt elő valami követendő mintát, ezért helyenként a tanulmányok ellentmondanak egymásnak, amit én a kötetek erényének tartok, mert egy-egy kérdés különböző megvilágítását teszik lehetővé és egyáltalában nem zavarnak. A palócok eredetének kérdését is többféle megoldásban kapjuk és az olvasó, kutató maga döntheti el, az alátámasztásukat mérlegelve, hogy melyiket fogadja el.

Maga a kutatás több, mint tíz évig tartott nemcsak a terepen, a falvakban, hanem a levéltárakban, könyvtárakban, múzeumi raktárakban, archívumokban. Mindezek az egri Dobó István Vármúzeumban 700 kitöltött kérdőív, 60 000 lap terjedelemben 700 önálló terepgyűjtést tartalmaznak. Ezek elősegítésére a legjobb szakemberek által összeállított kérdőíveket adták ki, melyeket azóta más területeken is haszonnal alkalmaznak. Mindehhez a fényképek, rajzok, mérnöki felmérések ezrei csatlakoznak, úgyhogy nyugodtan lehet állítani, hogy a palócok történeti és néprajzi kutatásával kapcsolatban olyan hatalmas anyag halmozódott fel, amelyet más néprajzi csoport csak remélhet.

A négy kötet eredményeit ezen a konferencián a történet- és néprajztudomány legkitűnőbb szakemberei értékelik. Az igazi értékelést azonban az idő fogja megmutatni. Meggyőződésem, hogy az elkövetkező évtizedek összefoglaló, táj- és részmonográfiáiból nem fog hiányozni a Palócok I–IV. köteteire való hivatkozás, eredményeinek széles körű felhasználása. Azt is el tudnám képzelni, hogy egy egykötetes összefoglalás is megjelenjen belőle valamelyik széles körben ismert európai nyelven, megismertetve a magyar néprajz ilyen irányú eredményeit. E nagy vállalkozás hatása ezzel válnék teljessé.

A „Palóckutatás” hatása már a gyűjtés és feldolgozás idején megmutatkozott, hiszen hozzákapszolódva egy egész sor tanulmánykötet jelent meg. „Tematikus és lokális monográfiák” sorozatban öt kötetet adtak ki. Ezek közül az egyik Jászdózsá és a palócság kapcsolatát vizsgálja, egy másik a Heves megyei palócok etnikai-embertani vonatkozásait mutatja be. Jeles falumonográfiák is kapcsolódtak ehhez a kutatáshoz: Visonta, Mátradereske, Csépa és mások. Egyik legnagyobb jelentőségű az Ikvai Nándor szerkesztette: Börzsöny, illetve Paládi Kovács Attila: Barkóság és népe. De akkor még csak néhányat soroltam fel az idekapcsolódó könyvekből, illetve tanulmányokból. Ezek sora az elkövetkező évek alatt még csak növekedni fog, mert tudjuk azt, hogy az összefoglaló nagy monográfiáknak milyen erőteljes a hatása a részletkutatásokra.

A gyűjtés megszervezését, a résztanulmányok elkészíttetését a Dobó István Vármúzeum, illetve a Heves Megyei Múzeumok Igazgatósága vállalta és nagy sikerrel végezte. A sikerben fő része volt BAKÓ Ferenc néprajzkutató múzeumigazgatónak, aki nemcsak hozzáértéssel, hanem lankadatlan kitartással küzdött le a sokszor jelent-

kező különböző nehézségeket. A néprajztudomány nevében hadd fejezzem ki elismerésemet és köszönetemet. A munkát különösen annak második felében nagy sikerrel támogatta BODÓ Sándor és PETERCSÁK Tivadar, akik BAKÓ Ferencnek nemcsak hivatali utódai, hanem a Palóckutatás avatott tudományos szervezői.

Akkor vagyunk azonban igazságosak, ha leszögezzük, hogy a kutatásban és annak megszervezésében Borsod-Abaúj-Zemplén, Nógrád, Pest, Szolnok megyék múzeumi igazgatóságai is részt vettek. A kutatók között ott találjuk az egyetemi néprajzi intézeteket, az MTA Néprajzi Kutató Csoportját és sok más intézményt. Ez mutatja azt, hogy egy megyei kezdeményezésből hogy alakulhat ki országosnak nevezhető vállalkozás. Ilyen vonatkozásban is példaértékű a most megtárgyalásra kerülő négy kötet.

A továbbiakban a történet- és néprajztudomány jeles képviselői, vezetői mondják el véleményüket és őszintén remélem, hogy a sajtó képviselői is megírják a nagy vállalkozás eredményeit és tanulságait.

Gunda Béla

A PALÓC MONOGRÁFIA

A magyar néprajzi törekvések egyik európai szintű eredménye a falu, a táji és az etnikai monográfiák hosszú sora. A sorban Jankó János monográfiáitól kezdve helyet foglalnak Kocs, Átány, Szentgál, Tápé, Kecel és más falvak néprajzi monográfiái. Nem beszélve a terjedelmes göcseji és szegedi monográfiákról, s erdélyi kollégáink könyveiről.¹ Sajátságos magyar műfajok ezek. Éppen olyan sokarcúak, barázdásak, mint a magyar népi műveltség. Csupán néhány mondat erejéig szeretnék emlékeztetni arra, hogy egyik-másik monográfia módszerével is elébe ment a napjainkban megfogalmazott kívánságoknak. Így Fél Edit *Kocs* 1936-ban (Budapest 1941) c. munkája, amelyen végigvonul a műveltség, az életmód rétegek és csoportok szerinti vizsgálata, az ember, a közösség előtérbe helyezése. Az említett munkák 'szociálintropológiák' a javából s ha egyik-másik Benedict Ruth vagy Mead Margaret álnéven jelent volna meg – bizonyára a néprajzi tankönyvek között is helyet foglalna.

Ha a jövőben megírjuk ezeknek a monografikus munkáknak a történetét – az első helyen nyilvánvalóan egy palóc monográfiával kell foglalkoznunk. Kereken 110 esztendővel ezelőtt látott napvilágot Pintér Sándor *A palócokról* (Budapest 1880) c. munkája. Ez az első néprajzi monográfiánk! Amióta a tudomány asztalára került, alig volt magyar etnográfus, folklorista, aki ne tette volna be a lábát palóc földre. Változó tartalmú könyvek, tanulmányok láttak napvilágot a nyelvtudomány, a régészet, az őstörténet és más tudományok részéről is, amelyek bölcsőringatói voltak a palóc kérdésnek. A tudomány légterében ufóként keringett az a gondolat, hogy előbb vagy utóbb meg kell születni a palóc etnikum sokoldalú monográfiájának. A gondolat versenyzett a századok óta felszínre lévő székely kérdéssel. Gondos filológiai munka révén még az eszmei gyökereket is felszínre lehetne hozni, hiszen a székely Attila-hagyományok mellett a palócok földjén is számon tartják a *Hunok sírját*.

1. Részletes felsorolásuk felesleges. Közismert munkákról van szó. Ide sorolhatók a *Gondolat* Kiadó népszerű táj- és népcsoport monográfiái is. Az alábbiakban is csak a legfontosabb bibliográfiai hivatkozásokat közlöm.

Most előttünk fekszik a palóc monográfia négy impozáns kötete. Létrejöttének történetét, a kutatás megszervezését az első kötetben olvashatjuk. Feladatunknak tartom hangsúlyozni, hogy ez a munka az ún. „vidék” akadémiai szintű, úttörőgondolatokat kifejtő tudományos munkásságának egyik bemutatkozása. Éppen akkor tesszük le a tudomány asztalára, mondjuk el véleményünket róla, amikor egyidejűleg folynak a Magyar Tudományos Akadémia 1991. évi közgyűlésének tanácskozásai. Ezért talán hangosabban kellene mondanunk, hogy az egri Dobó István Múzeum, s *Bakó Ferenc* kollégánk a munka megszervezésével, szerzői gárdájának összeállításával, irányításával, a kiadással akadémiai rangú feladatot vállalt magára. Ebben a vállalásban megértő társakra talált Borsod-Abaúj-Zemplén, Heves és Nógrád megye irányítóiban, mondhatom „közösségben”. A megyék már az első lépések megtételénél ugyanolyan támogató szerepet vállaltak, mint ezelőtt 166 évvel Széchenyi István és társai, akik az 1825 évi pozsonyi rendi országgyűlésen jelentős támogatást ajánlottak fel a magyar tudományos társaság alapítására, a nemzeti felemelkedés szolgálására, a tudomány művelésére. A nagy haza egyik kisebb hazája, a palóc haza ügyét szolgálták az említett megyék is. De nemcsak a palóc hazáét, hanem az egész nemzetét, hiszen azok a történeti mozzanatok, régészeti emlékek, települési folyamatok, műveltségi, nyelvi és embertani sajátosságok, amelyek a palóc kutatás nyomán élénk tárulnak a magyarság egészét érintik. Nemcsak visszatekintve a történeti múltba! A palóc dolgozó ember mindennapi kenyerre távolról sem etnográfiai kérdés, hanem *az ország mai ügye!*

A népet tiszta lélekkel szolgáló, *naponta megújuló tudós* tudatában van annak, hogy a palóc embernek évszázadok folyamán nemcsak szőkeje és barnasága, szavajárása, dala, cifra faragása, vidám lakodalma és huncut menyecskeje volt, hanem verejtéke is, amely napjainkban nehéz cseppekben csorog le homlokáról. A tudósnak is vallani kell, hogy a palóc földben nemcsak honfoglalás kori sarlók rozsdásodnak, hanem a következő esztendők csírái is duzzadnak.

Ezt sem feledve kezdjük el lapozgatni a könyvet és *csak* néhány vonás megrajzolásával ismerkedünk meg célkitűzéseivel, eredményeivel.

A tudományos irányítást végző, több gerincefejetet is írásba foglaló szerkesztő, a szerzők olyan munkát alkottak, amely a palóc etnikum történeti kialakulását, műveltségi sajátosságait, nyelvi, embertani tulajdonságait, magatartását keresi. A hagyományos műveltségnek többen is népiség- és településtörténeti alapot nyújtanak s keresik térbeli, részben időbeli tagolódását, más etnikumokhoz fűződő kapcsolatát. E téren meg kellett küzdeniük a sokrétű polovec, kumán, kazár, kabar és más – az őstörténet kódéval takart – problémával. Bizonyára a későbbi kutatás elfogadja, amit már részben az előző is vallott, hogy a palócok őseiben több török nyelvű népet kell látnunk, s még talán azt is, hogy lokálisan felmerülhet a besenyő–palóc „azonosság” kérdése is. Ismételten felszínre került a kabar származás. Bakó Ferenc tanulmányában azután is inga ennél a meghatározásnál áll meg: „A palóc néprajzi csoport alaprétege... türk, kumán (kabar, kazár, besenyő) eredetű népelemek elmagyarosodott együttese, amely rátelepedett egy kisebb létszámú és etnikailag megosztott szláv népességre. A kölcsönös asszimiláció eredményeként korunkban a palócság nagyobb részt magyar és kisebb részt a szláv népek kultúrájának, etnikai tulajdonságainak örököse...” (I. k. 113. 1. még 108). Ahol az ősök letelepedtek a szerző még alán népességet is sejt (I. k. 108).

Természetesen a monográfiában más vélemények is felmerülnek. Így idézem azt a véleményt, *Barabás Jenő* nézetét, hogy a palócok egésze a magyarságtól nem eltérő eredetű nép. De a közjüket települt török (esetleg iráni) elemek külön színezetet, sőt nevet is adtak nekik (I. k. 134). Felmerül a Mátra északi részén a *boczen* népnévnek a besenyő népnévvel való azonosítása, noha két-három feltételezéssel (Bakó I. k. 97. Barabás I. k. 133). Maga a népnév felfedezése azonban eredmény. A palócok közé vagy mellé települt besenyőket már Hunfalvy Pál feltételezte.

Viszont elkerülte a szerzők figyelmét, hogy a palóc népnévvel Schubert Gabriella már 1979-ben foglalkozott.² Schubert G. kifejti, hogy a keleti szláv *polov(b)ci* gyűjtőelnevezése a különböző sötét bőrű török törzseknek. A kazár birodalomból kiváló kabarok is ezekhez tartoztak és sötét bőrszínűek voltak. Új hazájukban, a mai Felső-Magyarországon a keleti szlávok szomszédságában települtek le, akik őket *polov(b)ci*-ként azonosították. A keleti szlávok a sötétbőrűséget hangsúlyozták a kabarokra vonatkozóan és idővel elterjedt ez a megjelölés a magyaroknál is. Ebből érthető, hogy maguk a palócok ezt a nevet, amely kezdetben gúnynev volt és a sötét bőrszínre vonatkozott, nem méltányolták és a *palóc* mint általánosan használt népnév a magyarban relatíve későn tűnik fel (Zf. f. Balkanologie. 1979. 200). Fel kell hívnom a figyelmet arra, hogy a *palóc* népnév 'disznókereskedő' jelentésben ismert Baranyában (MTSz). A közléshez Herman Ottó hozzáteszi valószínű azért, mert a disznókereskedő palóc volt (Magy. pászt. nyelvkincse, 1914. 558). Hasonló jelentése van a szónak Szlavóniában a horvátoknál. Szerbiában *palóc* 'sovány sertés'. Az elnevezés a sertésfajtát elterjesztő magyar kereskedők nyomán keletkezett (Schubert G., Zf. f. Balkanologie. 1979. 191).³ További adatoktól itt eltekintek.

Henkey Gyula antropológiai fejezetéhez szeretném fűzni az említett sötétbőrű türk törzsek problémáját, hogy t. i. ezek a sötétbőrűek feltehetőleg kapcsolatban vannak a turanid és pamír típusokkal. Henkey Gy. figyelmet keltő megfogalmazását talán hasznos lesz megismételni – még akkor is, ha szavai valakit ellentmondásra pezsdítenek. Henkey Gy. a következőket mondja: "... az egyes népek származására nézve az antropológia biztosabb adatokat tud nyújtani, mint a többi társtudomány, mert míg hiteles adataink vannak arra nézve, hogy egyes népek felcserélték nyelvüket, hagyományaikat, kultúrájukat, az embertani jellegek a genetika szabályai szerint öröklődnek" (I. k. 404). Természetesen a településtörténet menetét figyelembe kell vennünk, de nemcsak a palóc földön, hanem a turanid, pamír és más antropológiai típusok távoli népeinek hazájában is. Néhány idetartozó, már korábban felvetett kérdésre alább még visszatérek.

Mielőtt azonban tovább lépnék mindezekhez az őstörténeti kérdésekhez, eredetmagyarázó feltevésekhez fűzzem hozzá az úttörő Pintér Sándor bölcs szavait, aki említett könyvében így ír: „Az ismeret és tapasztalat idomítja az ember tudományát, – a tudomány gyarapodása alatt változik a vélemény – de van eset reá, hogy az ismeret és tapasztalat a véleményt meggyőződéssé is érleli” (5. 1.).

Több kritérium nyomán vonja meg *Paládi-Kovács A.* a palócföld határait. Meggyőződésem, hogy a Magyar Néprajzi Atlasz lapjainak részletes vizsgálata további kapcsolatokra s választóvonalakra utal. A falucsúfolók/foglalkozásjellemzők is jelzői a kisebb vagy nagyobb etnikai csoportoknak, falvaknak. Ezek feldolgozása külön fejezetet érdemelt volna, kiegészítve azzal, hogy a falvak, csoportok miképpen vélekednek önmagukról. Az önjellemzés és a szomszédság jellemzése az etnikai tudat és sajátosság lényeges kritériuma. Ugyancsak *Paládi-Kovács Attila* dolgozta fel követendő alaposággal a palóc kirajzásokat, amelyhez már korábban szilárd alapot teremtettek publicióikkal a szolnoki Damjanich Múzeum munkatársai.

Bakó Ferencnek köszönhető a palóc centrumok népességi alakulására és településformáira vonatkozó tanulmány. A centrumhoz sorolja Órhalom, Rimóc, Kazár, Mátra-szőlős, Bodony, Mikófalva, Tardona, Sajóvelezd, Ragály stb. falvakat. Elméleti szem-

2. Elkerülte Györffy György figyelmét is (A magyarság keleti elemei, Bp. 1990. 83–93.). Itt a kabar kérdéstről ír. A könyv fejezete már 1983-ban napvilágot látott.

3. Az irodalom csak a Szlavónia, Szerbia felől terelt disznókereskedőkről tud (Gunda B., Volkskundliche Handelsbeziehungen zwischen Süd-Transdanubien und Slawonien. Lukács L., (szerk.) Märkte und Warenaustausch... 1988. 33–34.).

pontból is jelentősnek tartom Bakó Ferencnek a lakosság és a település középkori kontinuitását bizonyító eredményeit, a befelé migrálás irányát és a beköltözők etnikai-társadalmi összetételét. A falutörténeti részletek mellett a hadas települést, az ún. több lakóházas „hosszú udvarokat” bemutató részletek a kárpát-európai településkutatás előterében állanak s éppen ezért nem kellett volna megfélemlíteni Schier Br., Pražák V., Švecova S. kutatásairól, hiszen szoros kapcsolatban vannak a palóc földdel, amelynek északi peremén egy azonos formákat őrző társadalomszervezeti övezet funkcionál. A falukapuk a palóc földön általánosak lehettek. Nem szorítkoztak csak a peremvidékekre s román falvakban is állítottak ilyeneket. (L. ezekhez *Ethnographica Carpathica*, 1966. 368 skk., *Ethnographica Carpatho-Balcanica*, 1979. 247 skk. munkáimat).

A palóckutatásoknak köszönhetjük az etnikai csoport nyelvjárásának feldolgozását (*Balogh Lajos*). Számomra a legnagyobb tanulságot az jelenti, hogy a terület nyelvi tagozódása sok tekintetben fedi a kulturális tagozódást (pl. a centrum, a déli palóc nyelvjárás és a Bakó Ferenc által elhatárolt Galga-Tápió vidék, IV. k. 88). A néprajzi jellegű munkába jól beillett volna minél több tájszó etimológiai és szóföldrajzi vizsgálata, a nyelvjárási típusok kultúrshavakkal való illusztrálása.

A négy újabb kori fejezet írói (*Havassy Péter, Horváth István, Praznovszky Mihály, Sárközi Zoltán, Szvirček Ferenc*) részben miniatűr falutörténeteket mutatnak be, részben pedig szervezetükben, folyamatukban ismertetik az ipar, a bányászat történetét. Tanulmányaikkal átvették a stafétát Bakó Ferenc A palóc centrum népességének kialakulása c. fejezettől. A 18–20. századi falutörténetek tanulságos bizonyítékai annak, hogy minden falu, falucsoport egyéniség. Ezt illusztrálták volna a falucsúfólók és foglalkozásjellemezők. A történettudomány csak mérsékelten tudja ugyanazt mondani az egyik faluról, mint a másikról. Az etnográfus felfigyel pl. Sajónémetinél a 18. századi hagymatermesztésre, de hiába keres másutt hasonlót. Sajópüspökinél már a tönköltyermesztés kelti fel a figyelmét. Örhalmon a dinnye, Kazáron a káposzta, Nádújfalun a pohánka termesztése tűnik fel. Ne csodálkozzunk azon, hogy a Mátra hegység turistatérképén is feltűnik a *Disznószállás* és a hozzá hasonló helynevek gyakorisága. Ezek a 18. századi és korábbi állattartás, a makkoltatás maradványai. Bodonyban már 1720-ban átengedik a jobbágyoknak a makkos erdőt. Mindez nagyarányú sertésenyésztésre utal s itt kell keresnünk a Balkán felé elvetődő palóc sertéskereskedők tevékenységének gyökerét. De mi volt az a sertésfajta, amely innen elkerült?

Bakó F. A falvak kapcsolatrendszere a palócföldön c. tanulmánya a műveltségi javak, szokások zonális elhatárolásához nyújt támasztékot. Így az anya- és leányegyházak miniatűr kulturális areák is. A népviseletet az ilyen egyházi kapcsolatok is azonos formaszintre hozzák (I. Flórián M., Rimóc népviselete, 1966).

Nagyvonalú és elmélyült *Szabó László* terjedelmes tanulmánya a palóc társadalomról. Remélhetőleg felkelti a szociológusok érdeklődését is. Ha nem is teljes a palóc társadalomszervezettel foglalkozó irodalmi áttekintés,⁴ – elmélyült analízis a saját megfigyelése. Az egymás fölé rétegzett csoportokra (nemeselek, jobbágyok, zsellérek, uradalmi cselédek stb.), valamint a család és rokonság bemutatására helyezi a fókuszot. Tudnunk kell, hogy a nagycsalád nem állandó képlet, azokból nukleáris családok válnak ki. Ez utóbbiak létrejöttét részletesebben kellett volna vizsgálni. A tanulmány tartalmasan igazolja, hogy a család, had, nemzetség olyan szervezetek, amelyek nem tagozódnak feltétlenül egymásba (III. k. 342). Nem látom világosan az affinális rokonság példáit. Nagy érdeme *Szabó László* tanulmányának, hogy a szerző tekintetbe veszi

4. Lásd Barabás J., Gunda B. német és angol nyelvű tanulmányait. Fontos: Széman Zs., *Die Herausbildung und Auflösung der Grossfamilie in Ungarn. Zeitschrift für Soziologie.* Bd. 10. 198. 98–108.

Mikszáth Kálmán írásait. De elkerülte a figyelmét Mikszáth Kálmán Nemzetes uraimék c. regényes elbeszélése, amely szemléletes példája a hadak összeműködésének, felbomlásának. Köztudomású, hogy Mikszáth K. figyelemmel kísérte a néprajzi irodalmat. A Szegedi Naplóban 1880-ban hosszabban ismerteti Pintér Sándor A palócokról c. munkáját. A Nemzetes uraimék Lackó-hadak koncepciójában – erre az irodalomtörténetesek is felfigyeltek – Pintér S. könyve volt Mikszáth K. ihletője (Kritikai kiadás, 2. k. 341). Világosabban kellett volna kirajzolódni, hogy a falusi közösségekben nemcsak egymás felett, de egymás mellett élő csoportok is vannak. Ezeket számbeli különbség is elválasztja egymástól, de összeműködésük hozzátartozik a közösség funkcionálásához (gazdák + pásztorok + csöszök + kovács, kereskedő, kocsmáros stb.). A paraszti háztartások vizsgálatával tágítani lehetett volna a fejezet horizontját. Erre az idézett Le Play éppen úgy felhívta a figyelmet, mint Szalánczy Károly, kinek munkásságáról a magyar néprajz nem vett tudomást. Ugyanakkor tanulsággal méltányoljuk azt a felismerést, hogy a palóc falvakból hiányoznak az Alföldre jellemző egyletek, körök. A homogén társadalom, a hagyományos intézmények ezt feleslegessé tették. Értékében figyelemre méltó megállapításokkal zárul a fejezet. Ezek egyike, hogy „a család, mint a legalapvetőbb vérségi alapú társadalmi intézmény sohasem közvetlenül tagozódik bele a faluközösségbe, hanem a hadon, a nemzetségen vagy rokonságon át” (II. k., 402).

Ha már fentebb utaltam Mikszáth Kálmán munkáira, megemlítem, hogy örömmel olvastunk volna egy ilyen fejezetet: A palóc népelet Mikszáth Kálmán munkáiban.

Örsi Julianna és *Schwalm Edit* több finom részlettel egészíti ki Szabó László társadalomnéprajzi fejezetét, amikor a házassági kapcsolatrendszeréről, ill. a summásokról írnak. A bacsóknál a foglalkozási endogámiát azonban meg kellett volna vizsgálni. A summásoknál pedig újító szerepüket (újfajta vetőmag behozatala, v. ö. a földművelés fejezetben mondottal), folklórijukat (summásdalok) bemutatni.

Gazdagodást jelent néprajzi irodalmunk számára s szemléletesen jellemzi a palóc ember mindennapi munkáját mindaz, amit a földművelésről *Balassa Iván*, az állattartásról hézagpótlóan *Zólyomi József*, az erdőhasználatról *Petercsák Tivadar* feldolgozott. Csupán a rendelkezésemre álló terjedelem miatt nem szólok róluk részletesebben.⁵ *Paládi-Kovács Attila* teherhordási, közlekedési tanulmánya *up to date*. *Schwalm Edit* a táplálkozást dolgozta fel s a fejezet egyik értéke, hogy amit a táji munkamegosztásról mond az a Kárpát–európai vándorok életének is tartozéka. A négy kötetet színezi az ünnepek és egyéb alkalmak táplálkozásáról írt mondanivalója. A *csevice* (Vörösmarty Mihály is tud a *csevice*t aruló palóc gyerekről) megérdemelt volna egy oldalt s aligha járt volna negatív eredménnyel, ha kutat a vándorkovács (*koborec*) után. Véleményem szerint a vándorkovács a társadalmi összeműködés egyik formája s eredetileg a 'vándorút' nem a szomszédokra, egy-egy utcára, hanem a rokonságra, a hadra ill. azok egy részére terjedt ki. A vándorkovács szóolás formájában Szatmárban még él. A további kutatás serkentésére teszem fel a kérdést: miért olyan sok a palóc ételnevek sorában a szlovák eredetű szó (*morvány, mánicka, koborec, bukta, zsámiska, ganca, sztrapacska, haluska, kisz, csevice, tócsni* stb.)? A jöszemű gyűjtőre vall a közös húsfüstölés és a savanyú levesek leírása. Az ételek regionális elterjedéséről írottak, a táplálkozási választóvonalak ismertetése jól elősegítik Bakó Ferenc összefoglalását.

A népviselet feldolgozója (*Varga Marianna*) nemcsak a formák gazdagságát, hanem a társadalmi státust, a viseletben visszatükröződő emberi magatartást is érzékelteti. Lépten-nyomon van mondanivalója a szemiotika számára. A társadalmi hatóerőt jól

5. Kár, hogy a két helyen is említett népi vadfogás nem került részletesebb feldolgozásra.

jellemzi az, hogy a palóc viselet csak a XIX. század végén kezdett színesedni, amikor a földet főleg házasság útján lehetett szaporítani (II], k. 508).

A lakóházról eddigi kutatásai nyomán *Bakó Ferenc* nyújt összefoglalást, amelyből a hálókamara rendszerre vonatkozó közlések örvendősen újak. Több északra vonatkozó kitekintést igényelt volna a fejezet a *Bátky Zsigmond* megállapításait (akár cáfolat formájában) is nélkülözzük. Nem kellene ezeket megkerülni, mert lényegében erre alapszik mindaz, amit a palóc ház ősi állapotáról tudunk.

A higgadt tudományos szemlélet s a korábbi gazdag eredményes kutatás összegezése csillan vissza *Selmeczi Kovács Attila* és *K. Csilléry Klára* Gazdasági épületek ill. a Bútor c. fejezetéből. *Selmeczi Kovács A.* jól érzékelteti a csűrformák területi eloszlását s kár, hogy a csűrközösségre vonatkozó kutatásait szerényeségből nem építette be tanulmányába. *K. Csilléry K.* nem feledkezett meg a bútorok nyelvhatáron túli követésétől s a bútorkészítő egyéniségekről.⁶

A rítust és a folklórt tárgyaló fejezetekből (*Kapros Márta, Bakó Ferenc, Novák László, Gulyás Éva, Szabó László, Újváry Zoltán, Kriston Vízi József, Barna Gábor, Borsai Ilona, Kapronyi Teréz, Nagy Judit, Pálffy Gyula*) szinte minden oldalon gazdag, sok tekintetben új vagy újabb gyűjtésekkel kibővített anyag tárul elénk. Éppen ezért a fejezetekhez méltató, problémafeszegető vagy kiegészítő megjegyzések sora kívánczik. Néhány fejezet (születés, lakodalom, dramatikus népszokások) már korábbi összefoglalásokra támaszkodhat, míg mások szerzőinek új, jelentős gyűjtést kellett végezni (pl. *Novák Lászlónak* a temetkezés feldolgozásához). A tanulmányok nyomán elmondhatom, hogy a palóc föld az egyedüli olyan magyar népterület, amelynek rítusait, szokásait körültekintő részletességgel foglalták rendszerbe. Általában azonban az északi peremtájakkal való összevetés elég laza, nem egyenletes. Vonatkozik ez a születés, a jelesnapok, a játékok és más fejezetekre is. Néhány jelenség – a kutatás eddigi állását figyelembe véve – kívánja a részletesebb analízist, pl. a kendőajándékozás, a koldusvetetés, a vesszőhordás, a bakszekér⁷ bemutatása. Íme egy példa részletesebben: *Barna Gábor* gondos, körültekintő fejezetében ismeretlen hiedelemként mondja a *pajod*-ot. A feljegyzés szerint a *pajod* eszi a napot, a holdat (IV. k., 660, 670, 870). A *pajod* 'lárva, pondró, Engerling' jelentésben ismert. Először 1797-ben tűnik fel egyik méhészkönyvünkben. *Gömörben* a *pajod* 'kukac faj, amely a földben a növények gyökerét rágdossa s melyből átalakulva cserebogár lesz'. *Móra Ferenc* *Georgikonjában* is említi s tulajdonképpen a *pajor* népnyelvi változata, s szlovák eredetű szó (TESz). A hiedelemmel kapcsolatban egyszerűen arról van szó, hogy erre a mindent megrágó, a parasztember kertjében ellenségnek, kellemetlen féregnek tartott, erős rágószerű *csimaszra* ráfogták, hogy a holdat eszi, mitologizálták a cserebogár kukacát. A *pajod* Hevesben, *Gömörben* és másutt is ismert. Különbösen az 1987-ben megjelent *Ipoly menti palóc tájszótár* a következőket mondja a *pajodról* 'fogyó égitesteket megevő képzeletbeli lény'. *Bernecebarátiban* a *pajod*, Tésán a megkereszteletlen gyerek lelke. *Vámosmikolán* a farkas eszi meg a fogyó napot és a holdat (Tóth I., *Ipoly menti palóc tájszótár*, 213). Az asszonyfarsang, a kiszéjálás sem palóc sajátosság. Az előbbi már a múlt századból a *Dunántúlról* ismert, az utóbbi a *Nyírségből*.

Meggyőződésem szerint tartalmas fejezete lett volna a munkának a palóc történeti és helyi mondák, legendák feldolgozása. Terjedelmes lenne a példákat idézni. Ehelyett

6. Tudománytörténeti szempontból szeretném elmondani, hogy az 1930-as évek elején a Néprajzi Múzeumban – emlékezetem szerint először Györffy Istvántól – többször hallottam, hogy a palóc padok exotikus állatfaragványainak a budapesti Állatkertben dolgozó palóc munkások, állatápolók voltak az ihletői (készítői?).

7. Erről éppen palócföldről novellaszerű írás is megjelent (*Kelemen G., Bakszekér, Salgótarján* 1981. 35.).

csak utalok néhány helynévre: Áldozóvár, Emberégető, Boldogasszonymagasa, Istenfatező, Szentlászló hasadék, Tatármező stb.

A munka lényeges, módszertani szempontból is úttörő része *Bakó Ferenc* összefoglalása, amelyben rendszerezi a korábbi fejezetek anyagát, megállapításait. Ismét nagy hangsúlyt helyez a vérségi kapcsolatokat demonstráló hadas településre. Én ehhez csak azt tenném hozzá, hogy a hadas település ismert a szlovákoknál (*rod*) is. A nyíregyházi bokortanya is rokonsaládok települési helye. A bokortanyákat a bokrot alapító családokról nevezték el. Ugyanez az eset a fokozatosan kialakuló *laz*-oknál, *kopanyica*-knál. Mondjuk ki határozottan, hogy a palóc műveltség számtalan sajátsága más vidékeken, etnikumoknál is ismert 'archaikumai', szokásai, tárgyi világa elsősorban a nagycsaládnak köszönhető. (Utal egyes jelenségekre Szabó László is, II. k. 403). A nagycsalád konzerváló erejének, funkcionálásának, amely természetesen nem mindig azonos formákat hoz létre. A formák helyett gyakran lényegesebb a funkciók azonossága.

Nem térek ki a részletekre, de felhívom a figyelmet arra, hogy a palóc hagyományvilágot, a nyelvi és embertani tulajdonságokat magába foglaló egységet az etnográfusok már korábban igyekeztek az emberrel foglalkozó tudományok igénye szerint jellemezni s ezt megfelelő tudománytörténeti távlatból a sokkal nagyobb lehetőségekkel rendelkező későbbi kutatóknak értékelni is szükséges. A történeti visszaillesztésekben a tények mellett mindig a tudomány ereje és objektivitása rejlik. A palóc etnikum jellemzését megtette már Bátky Zsigmond 1905-ben publikált magyar néprajzi összefoglalásában.⁸ Bátky Zs. „egy tető alatt ír” a palócok néprajzi, nyelvi és antropológiai tulajdonságairól (208, 213. 1.). Párhuzamba állítja, egymással kiegészíti, egymáshoz igazítja ezeket a tulajdonságokat. Természetesen rávilágítva a magyar–szlovák kölcsönös kapcsolatokra. Bátky Zs. a palócokat a kunokkal (nem a kis- és nagykunok elődeivel) azonosítja, de a gömöriekről és borsodiakról azt mondja, hogy ezt antropológiailag nem sikerült bizonyítani. Ő már tagolja a palócok kulturális sajátságait. Területileg eltéréseket lát.

Bátky Zs. egymáshoz igazító törekvései élnek tovább abban az írásomban, amelyet még 1943-ban – az embertan és a nyelvtudomány *akkori* eredményeit figyelembe véve – publikáltam s többek között a palócokról (kabar eredetüket hangoztatva) a következőket írtam: „Az ún. északnyugati nyelvjáróterület, amely a palóc népterületet is magába foglalja, nem egyezik a műveltségi határral. Jellemzi az ún. illabiális rövid *â*, a labiális hosszú *â* (pl. *âpâm*) s az erős *ë*-zés. A nyelvjárás déli határa, a Ráckeve–Cegléd–Szolnok vonalnál ér véget. Viszont a palóc műveltségi terület délen lényegileg a Cserhát–Mátra–Bükk déli lábát követi, de Budapestről északkeletre szinte a főváros határáig húzódik. Ha Budapestről vasúton Vác felé utazunk, feltűnnek a hátikosarat cipelő rövidszoknyás parasztasszonyok, munka közben a szántóföldön fűrészbakszerű vagy gúla alakú állványra kötött lepedőben ringanak a gyerekek; ez jelzi, hogy a Palóc-föld felé közeledünk... A szatmári, beregi s a palóc terület műveltsége s a keleti rassznak az Alföld középső részétől északkeletre fokozódó gyakorisága között kell valami összefüggésnek lenni. A palócoknál a mongoloid rasszelemek előfordulása a magyar műveltségi elemeket hordozó népesség visszatükrözője, viszont a keletbalti rasszelemek a palóc néptestben másodlagosak s a felszívott szlávsvágról tanúskodnak. A felszívott szlávsvág kultúrarca bontakozik ki a palóc népi műveltség kétségkívül szláv néprajzi elemeiből (kürtös kemence, vízvetős háztető, függőbölcsők, kiszéjálás), amelyek természetesen terjedtek a rasszoktól függetlenül is.” (Mindezekhez l. a Bartucz Lajos szerkesztette *A magyar nép c.* kötetet, 98–99, 112).

Természetesen Bakó Ferenc és Henkey Gyula az ilyen gondolatokat finomíthatták, de az előzmények elkerülték a figyelmüket. Számomra az antropológiai vizsgálatok

8. A Magyar Néprajzi Társaság reprintben 1990-ben ismét kiadta (Magyarország néprajza).